

Jos de Beus

Op zoek naar het publiek

Over het crisisgevoel in de westerse democratie

De Academische Boekengids 65, november 2007, pp. 5-7.

Een democratische samenleving is complex. Daarom is het noodzakelijk dat we accepteren dat politiek ingewikkeld is, veeleisend en vatbaar voor fouten. De transparantie van de mediocratie stelt het vertrouwen tussen politiek en samenleving op de proef.

Westerse democratieën kampen met een malaise. Je merkt het meteen na verkiezingen. Verliezers weigeren de overwinning van hun rivalen te erkennen (Spanje, Italië, Mexico), onderhandelaars trekken zich terug in geheim beraad (Nederland, België), jonge bewoners van achterbuurten dreigen de boel in brand te steken (Frankrijk). Overal komt een diarree van peilingen en belevingsmonitoren op gang die de suggestie wekt dat de kersverse volksvertegenwoordiging alweer op springen staat.

Belegerde politici en bestuurders in de publieke sector zoeken hun toevlucht in inspraak, marketing en - niet te vergeten - het web. Op 20 januari dit jaar stelde Hillary Clinton haar kandidatuur voor het Amerikaanse presidentschap in een e-mail aan miljoenen Amerikanen en een videoboodschap van nog geen twee minuten. De elites ontwikkelen een half wetenschappelijk en half commercieel profiel van hun doelgroep in alle soorten en lagen. Ze onderhouden een permanent contact met 'gewone mensen', de veronderstelde achterban. Leaders propageren tegenwoordig allemaal openbaarheid, doorzichtigheid van optreden en dienstbaarheid aan Het Publiek als de nieuwe soeverein. Het recentste wapenfeit in ons land is de gepolijste presentatie van allerlei projecten en taken door het kabinet-Balkenende IV in een feestelijke uitbouw van het Catshuis onder het motto *Samen werken samen leven*.

Maar dit opgewekte en schijnbaar nederige leiderschap staat in het teken van ongeduld, conflicten met de pers en een streven naar snelle behoeftebevrediging met simpele maatregelen. Zo houdt een crisisbesef onder zowel beroeps politici als burgers zichzelf in stand. Van de overwinningsoes onder westerse leiders na de val van de Muur in 1989 is weinig anders overgebleven dan vrijblijvend internationalisme, uitzichtloze bezettingen en moeizame diplomatie om vastgelopen overleg over vrijhandel, Europese eenheid en aanpak van opwarming van de planeet open te breken. In een enquête van Gallup/TNO uit 2005 zegt 65 procent van de Europeanen - onder wie 75 procent van de Nederlanders - en 60 procent van de Noord-Amerikanen dat hun land *niet* door de wil van het volk wordt geleid.

'DIT OPGEWEKTE EN SCHIJNBAAR NEDERIGE LEIDERSCHAP STAAT IN HET TEKEN VAN ONGEDULD, CONFLICTEN MET DE PERS EN EEN STREVEN NAAR SNELLE BEHOEFTEBEVREDIGING MET SIMPELE MAATREGELEN.'

Het verval in burgerlijk vertrouwen en in de electorale steun van politici is niet overal zichtbaar en ook niet in alle landen hetzelfde. Toch is het algemene beeld spookachtig. De opkomst bij verkiezingen is vrijwel overal gedaald. Het lidmaatschap van partijen is ingestort. Het onbehagen onder de bevolking over gezagsdragers en beleidsmaatregelen is uitgegroeid tot een cultus van cynisme en populisme. Pogingen van volksvertegenwoordigers om verbindingen te leggen met hun oplettende en opstandige publiek laten zien dat ze geobsedeerd zijn door hun krimpende geloofwaardigheid en afnemende handelingsvermogen. Dat blijkt uit uitgekiende strategieën om de nieuwsgaring en publieke opinie te beheersen, zoals vriendschappen tussen regeringsleiders en mediamagnaten. De nieuwe Franse president Sarkozy is niet intiem met zijn echtgenote maar wel met Bouygues, eigenaar van Frankrijks grootste televisiestation.

Tjeenk Willink, vicepresident van de Raad van State, spreekt in zijn jaarverslag van een nauwelijks te bezweren vertrouwenscrisis die de ordenende kracht van overheden en de vrede in burgerlijke samenlevingen bedreigt. Deze vreugdeloze staat van de politiek, door de golfbeweging van economie, tijdgeest en onveiligheid heen, is raadselachtig. Immers, voor het eerst in de geschiedenis zijn democratische landen in de meerderheid. De elites en massa's in die landen onderschrijven de idealen en beginselen van de liberale democratie. Nog steeds beleven wij zinnige regeringswisselingen via competitieve verkiezingen, waarbij opkomende partijen doordringen tot de macht of inzinkende partijen zich aanpassen aan een veranderde omgeving.

Wie niet gelooft in de recente buitenlandse voorbeelden van een hoopgevende regeringswisseling (Duitsland, Italië, Zweden, Frankrijk), of wie denkt dat falende partijen toch niet worden gestraft (weer een Labour-premier na Blair, weer een Republikeinse president na Bush, vier keer Balkenende), die hoort aan de hand van voorbeelden dicht bij huis beter te weten. Het vermaledijde politieke stelsel van Nederland is zeer open en brengt allerlei nieuwkomers in het parlement, soms zelfs ook in de regering. Vroeger waren het D66 en de PPR, vandaag zijn het de LPF en de ChristenUnie. Hegemoniale en regenteske volkspartijen worden straks bijgezet in het Nationaal Historisch Museum te Arnhem.

Maar ondanks de aantoonbare toegankelijkheid van de Nederlandse politiek wordt de kloof tussen politieke leiding en dagelijkse samenleving als een serieus en ernstig probleem ervaren, door kiezers en gekozenen tegelijk. Politieke leiders onderhouden tussen verkiezingen in voortdurend contact met de bevolking. Die bevolking is via allerlei media dagelijks getuige van hun ambities, schikkingen, heroverwegingen en onderlinge aanvaringen. Hoe komt het dan dat het volk de concurrentie tussen politieke leiders toch beleeft als een botte of beknutte manier van vertegenwoordiging?

De meeste geleerden die zich over deze vraag buigen, zijn het erover eens dat een vergelijking met vorige grote politieke crises weinig houvast biedt. Anders dan in het interbellum is er geen sprake van een vlucht in totalitaire eenpartijstaten. En anders dan in de jaren van de oliecrises (1973-1979) heerst er geen stagflatie en is de verzorgingsstaat niet overbelast geraakt en onbetaalbaar geworden door een explosief toenemend beroep daarop van actieve burgers met een links wereldbeeld. Anders gezegd, het was en blijft misleidend om Fortuyn en andere woordvoerders van het onbehagen (Wilders, Marijnissen) te zien als reïncarnatie van de fascist Mussolini of de gauchist Cohn-Bendit. Maar hoe moet de huidige malaise dan wél worden begrepen?

‘POGINGEN VAN VOLKSVERTEGENWOORDIGERS OM VERBINDINGEN TE LEGGEN
MET HUN OPLETTENDE EN OPSTANDIGE PUBLIEK LATEN ZIEN DAT ZE
GEOBSEDEERD ZIJN DOOR HUN KRIMPENDE GELOOFWAARDIGHEID EN
AFNEMENDE HANDELINGSVERMOGEN.’

In de Verenigde Staten hebben de Democraten en Republikeinen hun concurrentie zo sterk doorgevoerd dat er een polarisatie is ontstaan die de Grondwet en gemeenschapszin ondermijnt. Dat wordt vastgesteld door een interdisciplinaire groep prominente onderzoekers onder auspiciën van de Universiteit van Pennsylvania, het zogeheten Annenberg Democracy Project. Het blijkt dat het Congres, het Witte Huis, de ambtenarij, de rechtspraak, de nieuwsmedia en het electoraat stuk voor stuk zijn gepolitiseerd. De polarisatie tussen rood (Republikeins) en blauw (Democratisch) leidt tot stagnatie van wetgeving, verloedering van openbare omgangsvormen, verlies van prestige van oude instellingen, en massale onwetendheid en vervreemding onder de burgerij.

Nederland hoort bij de Europese democratieën waar de crisis veeleer besloten ligt in de weerzin tegen politisering en strijd tussen partijblokken. Aan de ene kant heeft de staatselite ingezien dat de rustig georganiseerde consensus voorbij is en dat men tegemoet moet komen aan een brede behoefte aan debat, levendige partijdigheid en beleid zonder bevoogding. Bij ons geen cordon sanitaire! Aan de andere kant weten de gevestigde partijen niet precies hoe ze moeten concurreren met populisten en lijken ze beducht voor ‘Amerikaanse toestanden’: permanente negatieve campagnes, uitholling van de centrale overheid en de rechtsstaat, domheid van de menigte op straat of in de televisiestudio en kritiek van de wereldopinie (Nederland na Fortuyn, Van Gogh en Verdonk als een polder vol idioten).

Een recent onderzoek van de politicologen Rudy Andeweg en Jacques Thomassen naar de opvattingen van Kamerleden uit de periode 2003-2006 onthult veel. Van bijna elke tabel is de worsteling met opgedrongen concurrentie en politisering af te lezen. Moet de politiek de kloof opheffen door beter te communiceren en meer greep te krijgen op de media? Of moeten politici de kloof juist koesteren door zelfstandiger op te treden en harder te strijden om de geloofwaardigheid van elkaars beloften? Moet het primaat van de partijpolitiek worden hersteld via eenheid en beslotenheid van coalitiekabinetten (monisme), of via de arena en het theater van de Tweede Kamer (dualisme)? Moet de fractiediscipline worden aangehaald, of moeten eigenwijze fractieleden met een persoonlijk mandaat de ruimte krijgen? Moet de Europese kwestie worden uitgevochten ten koste van de internationale status van het land, of moet de binnenlandse harmonie zo gauw mogelijk worden hersteld ten koste van betrokkenheid van de massa bij de grondwettelijke spelregels voor het afstaan van nationale bevoegdheden aan Brussel? Er is weinig animo om het electoraal burgerschap te versterken – met verkiezingen voor alle hoge ambten in de publieke sector, referenda en interne partijverkiezingen. Niettemin zal de politieke bovenlaag het kruispunt van de bezinningsperiode toch een keer moeten verlaten en een weg inslaan.

In *Bouwen aan vertrouwen in het openbaar bestuur* verklaren de bestuurskundigen Arno Korsten en Peter de Goede het dalende vertrouwen in de politiek uit ‘de kritiek op beleidsinhoudelijke keuzen van de regering, kritiek op de stijl van politiek bedrijven en de gebrekkige mogelijkheden voor burgers om beleid en bestuur te corrigeren’. De meeste bijdragen aan hun bundel gaan over vormen van bestuur, gesprek en leiding door de (lokale) overheid die een bindende consensus kunnen terugbrengen. Slechts enkele auteurs wijzen op het nut van tegenwicht en wantrouwen, waarbij invoering van het correctieve referendum superieur lijkt aan herinvoering van een districtenstelsel.

Deze bestuurskunde sluit naadloos aan bij de les die veel politici intussen trekken. De westerse crisis die zich na de jaren van Paarse stabiliteit nu ook in de Nederlandse politiek manifesteert, moet worden bestreden door verandering van personen, stijlen, beleidsopvattingen en noties van nationale eigenheid. Maar de les is ook dat het doorbreken van de institutionele machtsverhoudingen en spelregels van de consensusdemocratie overbodig is. We moeten juist zuinig zijn op onze traditie van vreedzame beheersing van diversiteit en wantrouwen in de samenleving, zei de briljante Rinnooy Kan, voorzitter van de Sociaal-Economische Raad (SER), tijdens een meeslepende uitzending van het VPRO-programma *Zomergasten* (19 augustus 2007). Geen gezanik dus over de representativiteit van burgemeesters en bestuurders van provincies, pensioenfondsen en beursgenoteerde bedrijven. Wel een pleidooi voor

ministers die een communicatief vertoog met de burgers zoeken naast het gebruikelijke beleidsmatige vertoog met belangengroepen. Zo bezien, is de invoering van interactief bestuur na de regeringswisselingen in Nederland en Frankrijk – twee nee-zeggere in Europa – een poging tot erkenning en opheffing van de malaise.

‘DE NIEUWE FRANSE PRESIDENT SARKOZY IS NIET INTIEM MET ZIJN ECHTGENOTE
MAAR WEL MET BOUYGUES, EIGENAAR VAN FRANKRIJKS GROOTSTE
TELEVISIESTATION.’

De internationale dimensie van de malaise kan niet worden verklaard uit de eigenschappen van politici (loopbaangericht, incompetent, corrupt, onervaren?) en evenmin uit de kenmerken van kiezers (individualistisch, kritisch, verwend, jong en afkerig van stemplicht?). Dat is althans de mening van Gerry Stoker en Colin Hay, twee politicologen met een filosofische scholing.

In *Why Politics Matters* zoekt Stoker de oorzaak bij een perverse organisatie van politieke concurrentie. De malaise is het onbedoelde gevolg van een wedloop tussen campagnepartijen zonder leden, professionele belangengroepen die zijn gericht op de overheid en niet op het volk, assertieve media die zich opwerpen als ware volksvertegenwoordigers (en de leden van regering en parlement verachten) en nieuwe woordvoerders die het kortetermijnsucces van populisme najagen.

In *Why We Hate Politics* verklaart Hay de malaise uit een vals beeld van de politiek dat thans overheerst. Daarin zijn politici opportunisten, kiezers rationele egoïsten, is politiek een voortzetting van de markt, werkt de overheid als een bedrijf en kan de politieke macht maar het best gedelegeerd worden aan deskundige toezichthouders op afstand van parlement, partij en kiezer. Deze neoliberale visie op de democratie voedt het ongelooft in politieke maakbaarheid en kweekt chronisch wantrouwen.

Deze Britse waarnemers verwerpen de stelling dat mondialisering de externe oorzaak is van de huidige crisis in de politiek. Dat is het zwakke deel van hun betoog. Want het wordt steeds duidelijker dat processen als migratie, verplaatsing van productie en eigendom, en regionale integratie (zoals europeanisering) een ongekennde aanslag doen op de democratische gewoonten van natiestaten. De komst van moslims en moslima’s is een onderdeel hiervan dat momenteel alle gevestigde partijen verscheurt (de VVD, de PvdA, maar ook het CDA, getuige de onenigheid tussen de strenge Verhagen en de milde Donner).

Mondialisering zou moeten rusten op een bindend compromis tussen winnaars en verliezers, tussen elites in de economie en de cultuur, tussen kiezers en gekozenen. Zolang de voorwaarden waaronder de mondialisering zich voltrekt niet democratisch bespreekbaar zijn, houdt deze externe factor, samen met de doorgesloten concurrentie tussen politieke krachten (Verenigde Staten) of onderdrukte concurrentie (Nederland), de malaise van de politiek in stand.

‘HEGEMONIALE EN REGENTESKE VOLKSPARTIJEN WORDEN STRAKS BIJGEZET IN
HET NATIONAAL HISTORISCH MUSEUM TE ARNHEM.’

In het westerse debat over de onverwachte malaise na de Koude Oorlog wordt veel energie gestoken in voorstellen voor politieke revitalisering. Stoker noteert echter terecht dat elke vernieuwingsronde moet beginnen met een herijking van ons idee van politiek. In Duitsland is momenteel een herwaardering van kleine stappen binnen smalle marges gaande. De walging van het bombastische opportunisme van Schröder maakt plaats voor bewondering voor het ernstige doorzettingsvermogen van Merkel.

Merkel heeft niet het aura van Schröder en Sarkozy, zoals Prodi en Brown niet het aura hebben van respectievelijk Berlusconi en Blair. Maar haar geslaagde voorzitterschap van de Europese Unie bevat toch een algemene wijsheid. Politiek is noodzakelijkerwijs gecentraliseerd, vatbaar voor fouten en mislukkingen, veeleisend, ingewikkeld en een uiting van de wil om ruimer te denken, verder te kijken, af te wegen, je te verdiepen in andersdenkenden en een schikking te aanvaarden. Het Noord-Ierse vredesakkoord had negen jaar nodig om te werken. Het akkoord van Wassenaar van 1982 tussen werkgevers en werknemers kwam acht jaar na de eerste naoorlogse groei van massawerkloosheid tot stand en sorteerde pas in het midden van de jaren negentig het gewenste effect.

Wat dus allereerst moet worden gedemocratiseerd onder gemakzuchtige politici, journalisten en hun toeschouwers, is geduld, doorzettingsvermogen en belangstelling voor de complexiteit van een democratische samenleving.

Het kabinet-Balkenende IV begon met honderd dagen geheimhouding, ging door met honderd dagen werkbezoek en eindigt zijn eerste dienstjaar misschien met honderd dagen agendavernieuwing onder parlementair toezicht. Zo ontstaat er toch nog – ik schrijf het zonder ironie – uitzicht op een vrolijk Nederlands einde aan de vreugdeloosheid van westerse democratieën.

Jos de Beus is hoogleraar politieke theorie aan de Universiteit van Amsterdam en auteur van *The Advance of Audience Democracy* (NWO project 400-04-709, nog te verschijnen).

Besproken boeken:

A Republic Divided
door **The Annenberg Democracy Project**
Oxford University Press. Oxford 2007.
260 pag., € 45,00

Binnenhof van binnenuit
door **Rudy Andeweg en Jacques Thomassen**
Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB).
Den Haag 2007. 120 pag.
Beschikbaar via de website van de ROB:
www.rob-rfv.nl

Bouwen aan vertrouwen in het openbaar bestuur - Diagnoses en remedies
door **Arno Korsten en Peter de Goede (red.)**
Elsevier. Den Haag 2006.
262 pag., € 42,50

Jaarverslag 2006
door **de Raad van State**
Den Haag 2007. 187 pag.
Beschikbaar via de website van de Raad van State:
www.raadvanstate.nl

Why Politics Matters. Making Democracy Work
door **Gerry Stoker**
Palgrave Macmillan. Houndmills 2006.
232 pag., € 27,45

Why We Hate Politics
door **Colin Hay**
Polity Press. Cambridge 2007.
187 pag., € 27,45